
LÄSTIPS

Sexton skeptiska böcker

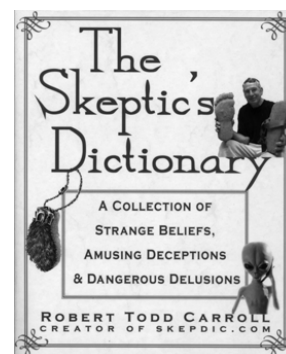
Visst finns det bra litteratur om pseudovetenskap, men den är mestadels på engelska. VoF:s ordförande **Jesper Jerkert** tipsar.

PSEUDOVETENSKAPLIG LITTERATUR produceras i enorm mängd, och eftersom den säljer är det lönande att ge ut den även på ett litet språk som svenska. Böcker som förmedlar en kritiskt granskande inställning är däremot sällsynta på svenska. På engelska är utbudet av skeptisk litteratur betydligt fylligare. Här ska jag beröra sexton engelskspråkiga böcker i genren. Jag vill rekommendera dem allihop, men det rör sig ändå inte om någon sexton i topplista. Jag har delat in böckerna i olika ämnesområden.

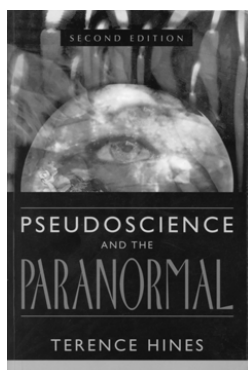
ALLMÄNNA BÖCKER

Först några allmänna böcker. En användbar webbplats är *The Skeptic's Dictionary* på www.skepdic.com, författad och kontinuerligt uppdaterad av filosofen Robert T. Car-

roll. Den består av ca 400 uppslagsord med ymniga korsreferenser. År 2003 utgavs materialet som bok [1], och texterna står sig faktiskt bra även i detta format. (Nätversionen är fortsatt fritt tillgänglig.) Trots en viss pratighet hos Carroll kan man med fördel vända sig hit för att få en överblick och en första kritisk bedömning av något kontroversiellt fenomen eller ämne. Boken innehåller en omfattande och användbar litteraturförteckning.

Ungefär lika encyklopedisk – men utan att vara uppdaterad på stickord – är *Pseudoscience and the Paranormal* av psykologiprofessorn Terence Hines [2]. Boken täcker alla viktiga pseudovetenskapsområden utan att snuttifiera. Ett minus dock för den dåliga kvalitén i bokens bildsektion.

Martin Gardners mest kända bok om pseudovetenskap är *Fads and Fallacies in the Name of Science* (1957), men den betydligt senare *Science: Good, Bad and Bogus* [3] förtjänar minst lika stor uppskattning. Boken innehåller tidigare publicerade essäer och recensioner med anknytning till pseudovetenskap. Allt är läsvärt, men särskilt bra är texterna om parapsykologi. Gardner är mycket kunnig, och dessutom kan han formulera sig. Här ett exempel på hans torra men samtidigt förödande stil: ”Den sorgliga sanningen är att ockultismens historia är fullproppad av charlataner. Man kanske kunde anta att de framträdande filosofer och psykologer som utvecklar ett

intresse för parapsykologisk forskning skulle ägna ett år eller två åt den märkliga konsten att luras (dvs. trolleri) innan de utser sig själva till experter i frågor där bluff uppenbarligen kan spela en enorm roll. Det händer aldrig. Om och om igen blir välmenande och välutbildade undersökare som är okunniga om trolleri dragna vid näsan av de äldsta och enklaste metoder” (s. 237f).

Den amerikanske astronomen Carl Sagan (1934–96) skrev flera populärvetenskapliga böcker som sålde i stora upplagor. Några av dem har översatts till svenska, t.ex. *Brocas hjärna* som innehåller värdefulla kapitel om pseudovetenskap. Märkligt nog har Sagens sista och kanske bästa bok ännu inte översatts: *The Demon-Haunted World* [4]. Boken är en lovsång till människans förmåga att förstå sin omvärld. Ett redan klassiskt kapitel för skeptiker är ”The fine art of baloney detection” (ungefär ”Den sköna konsten att uppdaga humbug”).

SPIRITISM OCH SPÖKEN

Spiritismen är en fascinerande rörelse som hade sin storhetstid ca 1850–1920. Så kallade medier påstod sig kunna få meddelanden från avlidna personer och från andar i största allmänhet. Andarna verkade helst i mörka seansrum. Andemanifestationerna var förstås inget annat än mer eller mindre sofistikerade trolleritrick. Trollkonstnären och utbrytarkungen Harry Houdini (1874–1926) var ingalunda den förste avslöjaren av falska medier, men han var en av de mest tongivande. Houdinis *A Magician Among the Spirits* [5] är fortfarande läsvärd, inte minst eftersom rester av spiritismen än idag lever kvar, bl.a. i form av tv-sänt charlataneri.

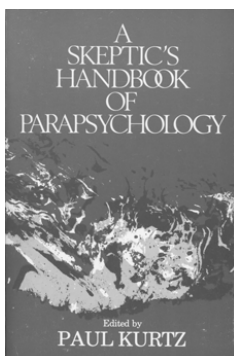
Four Modern Ghosts [6] är en liten bok från 1958 av Eric Dingwall och Trevor Hall. Den behandlar engelska spök- eller poltergeistfall, t.ex. spöket på York Museum, som fick stor massmedial uppmärksamhet 1954. Museivaktmästaren träffade en äldre man som gick upp i rök när han vidrördes. I museets bibliotek föll en bok ur sin hylla utan att någon person var i närheten. Bokens luftfärd återkom sedan var fjärde söndag runt kl. 19.40, men när fler personer samlades och hade uppsikt över boken hände inget. Dingwall och Hall förklarar händelserna som hallucination respektive trick med nylontråd. De föreslår också ett trovärdigt motiv för vaktmästaren att utföra tricket.

Ett annat kapitel handlar om den engelske spökjägaren Harry Price (1881–1948) och den under en seans materialiserade flickan Rosalie, som Price ska ha bevittnat. Författarna ger goda argument för uppfattningen att hela historien var påhittad. Det var inte den enda gången som Price fabulerade. Dingwall och Hall är kända för att tillsammans med Kathleen Goldney i boken *The Haunting of Borley Rectory* (1956) grundligt ha tillbakavisat Prices påståenden om spökerier i en prästgård i Borley.

PARAPSYKOLOGI

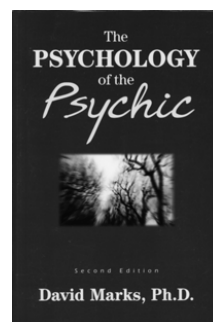
Steget är ganska kort från spöken till mer experimentell parapsykologi. Litteraturen om parapsykologi är oöver-skådligt stor. Låt mig tipsa om ett standardverk och två mer personligt utvalda böcker.

Standardverket är *A Skeptic's Handbook of Parapsychology* [7], som utkom 1985 och som fortfarande utgör första valet för den som är kritiskt inställd och som vill nöja sig med en enda volym. Boken ger en bred behandling av pa-

rapsykologins historia och av dess experimentella och teoretiska bekymmer. Många kända kritiker bidrar med texter, och dessutom har några parapsykologer inbjudits att kommentera kritiken. En stor sektion i boken handlar om belagda fall av fusk inom parapsykologin och spiritismen. Här finns bl.a. några viktiga texter från förra sekelskiftet som annars är svåra att komma över. Boken innehåller också en användbar kommenterad bibliografi skriven av parapsykologen Gerd Hövelmann.

The Psychology of the Psychic [8] utkom i sin första upplaga 1980, och kan räknas som en modern klassiker. Författarna David Marks och Richard Kammann hade framför allt fascinerats av Uri Gellers framfart, och ville ta reda på om Gellers anspråk var riktiga. Ju mer de grävde i saken, desto klarare stod det att Geller bluffade. Bokens andra upplaga kom år 2000, nu med Marks som ensam författare (Kammann avled 1984). Det bästa från första upplagan har behållits. Några nytillkomna kapitel om ganzfeldforskning, om pseudovetenskapsmannen Rupert Sheldrake och om amerikansk statsfinansierad fjärrskådningsforskning (*Stargate*-projektet) innehåller delvis intressant originalinformation, t.ex. att Marks idogt men förgäves försökt få *Stargate*-forskaren Edwin May att lämna ut data för oberoende utvärdering. Samtidigt är tonen ibland onödigt hård. Icke desto mindre kan även bokens andra upplaga ges en stark rekommendation.

Medan *The Psychology of the Psychic* handlar om faktiskt utförd forskning, med handfasta avsnitt om Geller, har Nicholas Humphreys bok *Leaps of Faith* [9] en mera teoretisk inriktning. Humphrey riktar framför allt tre argument mot paranormala fenomenens förekomst. De kan vara värda att närmare referera.

Det första, ”argumentet om obefogad design”, säger följande: Om ett fenomen uppträder under otillbörliga begränsningar, och de förklaringar som förs fram om fenomenets natur inte tillhandahåller något principskäl till varför begränsningarna finns, så bör vi ifrågasätta förklaringarna. Mer konkret menar Humphrey att personer som framträder med påstått paranormala fenomen alltid gör det under sådana begränsningar som inte borde finnas om fenomenen var äkta. Personerna kan t.ex. bara åstadkomma sådant som också kan skapas med trollerimetoder, eller kan bara arbeta under dåligt kontrollerade förhållanden. Ingen av dessa begränsningar följer ur en paranormal förklaring, men de går bra ihop med naturliga förklaringar.

Det andra argumentet handlar om svårigheterna att harmonisera parapsykologins (positiva) resultat med annan empirisk forskning om människans kognitiva och perceptuella förmågor. Exempelvis har människans syn undersökts noggrant i tusentals studier, men synforskare har aldrig rapporterat ett behov av paranormala förkla-

**Personerna
kan bara
åstadkomma
sådant som
också kan
skapas med
trolleri-
metoder.**

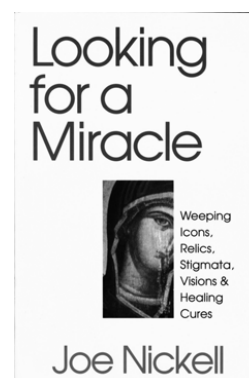
ringar, vilket hade varit rimligt om fjärrskådning i parapsykologisk mening existerar och någon försöksperson någon gång använt denna förmåga i ett syntest.

Det tredje argumentet är att utsignalen i påstått paranormala informationskedjor innehåller mer information än insignalen, och att kedjorna därför är omöjliga. En person kan t.ex. försöka att påverka utfallet hos en tärning genom psykokinesi. Insignalen är personens önskan att tärningen ska stanna med en viss sida upp. Om psykokinesin fungerar så måste det betyda att tärningen i något skede av sin rullning/luftfärd påverkas av en kraft som ger det önskade resultatet. Denna kraft är utsignalen (eller resultatet av utsignalen). Hur överföringen från in- till utsignal går till har vi ingen aning om, men säkert är att kraften på tärningen måste sättas in med oerhörd precision, till riktning, storlek, tidpunkt och, inte minst, position i rummet. Denna preciserade information kan inte sändaren känna till, och Humphreys poäng är att utsignalen därmed är rikare på information än insignalen. Detsamma kunde sägas om telepati mellan två personer (sändare och mottagare). Sändaren försätter sin hjärna i ett visst tillstånd och försöker få mottagarens hjärna i samma (eller ett likartat) tillstånd. Detta kunde fungera om hjärnor var som radioapparater, enkla och standardiserade. Men hjärnor är ohyggligt komplicerade och inte alls standardiserade. För att telepatisignalen ska kunna ha avsedd effekt måste sändaren därför veta något om mottagarens hjärntillstånd. Men sådan kunskap har förstas inte sändaren. Sammantaget menar Humphrey inte bara att det är omöjligt att förstå hur paranormala fenomen skulle kunna inträffa, utan att de faktiskt är principiellt omöjliga.

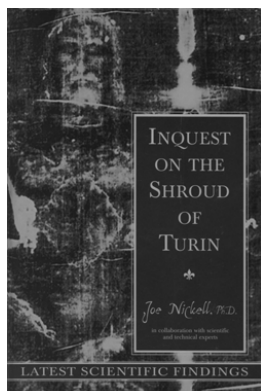
Jag bedömer inte att något av Humphreys argument är vattentätt, men jag finner dem tänkvärda.

MIRAKLER

En framstående författare på området påstådda mirakler är Joe Nickell, som regelbundet medverkar i *Skeptical Inquirer*. Som f.d. privatdetektiv är hans specialitet att kontrollera fakta på plats, och han har publicerat böcker om kriminalteknik. Likväl ska jag först nämna en bok där han mest refererar annan litteratur: *Looking for a Miracle* [10]. Boken ger en lättläst översikt över olika typer av påstådda mirakler och varför de inte är äkta: gråtande statyer, extrem fasta, stigmata, visioner av jungfru Maria, helande föremål och platser, m.m. Miraklen har oftast anknytning till katolska kyrkan, som ju har formaliserat tron på ständigt nya mirakler.

Betydligt mer specialinriktad är Nickells *Inquest on the Shroud of Turin* [11]. Ett stort tygstycke som förvaras i Turin har sedan 1300-talet (då det först förevisades) påståtts vara Jesu liksvepning. Emellertid talar alla historiska,

konsthistoriska, kriminaltekniska, fysikaliska och kemiska analyser för att svepningen är förfalskad. Till yttermera visso har den kol-14-daterats och av tre oberoende laboratorier hänförs till 1200- eller 1300-talet. Sant troende personer kan förstås aldrig övertygas om att svepningen är falsk. För oss

som värdesätter saklig argumentation är dock *Inquest* den definitiva boken om svepningen.

UFO

Av någon anledning har jag aldrig känt mig speciellt lockad av att undersöka UFO-vittnesmål, trots att ämnet är utmanande och kräver kunskaper inom många områden: perceptionspsykologi, personlighetspsykologi, astronomi, meteorologi, flygteknik, folktro, fotografi m.m. Likväl medger jag att det kan vara ett sant nöje att läsa en bra grävande bok om UFO, såsom *UFOs Explained* av Philip Klass [12]. Klass, som avled 2005, undersökte både omtalade och mindre omtalade UFO-fall. Han plockade sönder dem, intervjuade inblandade personer och försökte ge naturliga förklaringar. Längre var han den kanske mest kände UFO-kritikern, och hans bok är lärrik på många sätt. En blick i kanten blir det dock när Klass ägnar flera sidor åt att diskutera huruvida en viss lögn-detektoroperatör var tillräckligt erfaren eller ej. Det hade varit enklare att helt kort konstatera att användningen av lögn-detektorer saknar vetenskapligt stöd.

TVÅ AKADEMISKA PSEUDOVETENSKAPER

Slutligen vill jag beröra två pseudovetenskaper med stark akademisk anknytning. Den första är psykoanalysen, Freuds skapelse. Det är viktigt att förstå att kritiken mot psykoanalysen går längs två huvudlinjer, och att kritik av det ena slaget inte nödvändigtvis implicerar kritik av det andra.

Den första typen av kritik riktas mot psykoanalysens teoretiska grundvalar, särskilt mot Freud själv och hans

numera välbelagda forskningsfuskar. Den andra typen av kritik riktas mot psykoanalysen som terapimetod. De flesta kritiska texter jag har läst koncentrerar sig på den första typen av kritik, så t.ex. tegelstenen *Why Freud Was Wrong* av Richard Webster [13]. Boken är ytterst välskriven och mycket kritisk, men ändå inkännande. Om du bara ska läsa en bok om Freud så är denna att rekommendera.

Den andra akademiska pseudovetenskapen är inte så lätt att namnge. Ibland får hela soppan kallas postmodernism (och så kallar jag den nedan), fastän i själva verket många fler ismer är inblandade. Några är strukturalism, poststrukturalism, postprocessualism, hermeneutik och semiotik, men det är kanske inte givet att tillämpningen av dessa teoribyggen är ovetenskaplig – det beror på hur det gjorts och på vilket material det använts. Säkert är i alla fall att långt gången kunskapsrelativism aldrig kan leda till god vetenskap.

Ovärderlig för att göra reda bland begreppen är den australiensiske historikern Keith Windschuttles *The Killing of History* [14]. Boken ger en pedagogisk och välargumenterad översikt över postmodernismens framfart i historieämnet. En styrka med boken är att den ofta anknyter till konkreta historiska frågor och hur olika postmodernister har behandlat dem: spanjorernas erövring av Mexico 1519–21, kapten Cooks död på Tahiti 1779, britternas kolonisering av Australiens östkust i slutet av 1700-talet. Det gör texten lättläst i sin genre.

Två förklaringar till postmodernismens lockelse inom den akademiska världen ligger nära till hands. För det första framträder postmodernismen med anspråk på att vara en ny övervetenskap. Om allt som existerar i slutändan är

”texter” och ovillkorligen måste tolkas utifrån språkliga och sociala konventioner, blir texttolkaren vetenskapens överdomare. För en postmodernist skänker det säkert tillfredsställelse att kunna se ned på empirikerna, dessa stackare som inte har fattat den grundläggande principen om verklighetens text- och tolkningsnatur. Hur ofta kan annars litteraturvetare triumfera över fysiker?

För det andra öppnas karriärmöjligheter: ”Nutida litteraturanalis erbjuder en lockande, ny, snabb väg till akademiskt erkännande. För att ta itu med den mänskliga erfarenhetens stora frågor krävs inte längre det hårda arbetet att sätta sig in i tidigare skrivelser i ämnet, och sedan det ännu hårdare slitet med att utföra originalforskning. Det enda du behöver göra är istället att ta ett litet urval från de mest kända och bekanta författarna, sortera dem med hjälp av begrepp lånade från den för närvarande mest moderiktiga teoretiska gurun, lägg till några spekulationer om alltings textualitet, och invänta att nämnda guru eller hans lärjungar upptäcker din genialitet och överöser dig med superlativer.” (Windschuttle, s. 129.)

Intressant är den märkliga etnocentrism, ibland rasism, som vissa postmodernister uppvisar. Claude Lévi-Strauss, strukturalismens fader, analyserade t.ex. olika kulturer utifrån antagandet att naturfolk lever mer i nuet, tänker mindre logiskt och därmed är mindre lämpade för intellektuellt arbete än mer civiliserade folkgrupper. Ett annat exempel erbjuder de relativister som – ofta i antirasismens namn – hävdar att de australiska urinvånarnas skapelsemyter (som går ut på att människorna skapades på plats direkt av gudar) är minst lika sanna som de vetenskapliga beläggen för att människor kom till Australien från Asien

för sisådär 50 000 år sedan. Men om vi skulle acceptera skapelsemyterna som sanna så kan inte australierna tillhöra samma art som alla vi andra. Snacka om att bereda vägen för rasism och förtryck.

Flera kritiska böcker har utgivits om kunskapsrelativism och misstolkningar av naturvetenskap. Fysikerna Alan Sokal och Jean Bricmont går i *Fashionable Nonsense* [15] igenom utsagor om naturvetenskap fällda av olika franska modefilosofer och förklarar outtröttligt varför de är felaktiga eller meningslösa. Författarna aktar sig noga för att dra mer generella slutsatser än det presenterade materialet tillåter. Resultatet har blivit en saklig men graverande kritik av akademiskt flum. (Se vidare min recension i *Folkvett* 4/2001.)

Antologin *A House Built on Sand* [16] är kanske inte lika rolig som *Fashionable Nonsense*, men minst lika lärorik. Boken kritiserar vetenskapssociologer som Andrew Pickering, Harry Collins, Trevor Pinch och Bruno Latour, och feminister som Sandra Harding och Elisabeth A. Lloyd. I skottlinjen står framför allt deras bristfälliga förståelse av naturvetenskapens kunskapstillväxt. Som så ofta i antologier är inte alla texter lika bra, men genomsnittsnivån är hög. För fysikintresserade finns här rekommendabla uppsatser om postmodernistiska misstolkningar angående relativitetsteorin, gravitationsvågor och kall fusion.

Med dessa bokråd hoppas jag ha inspirerat *Folkvetts* läsare till vidare läsning. ✍

DE NÄMNDA BÖCKERNA

1. Robert Todd Carroll: *The Skeptic's Dictionary*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2003, 446 s.
2. Terence Hines: *Pseudoscience and the Paranormal*. Amherst, NY:

- Prometheus Books, 2003 (2:a upplagan), 500 s.
3. Martin Gardner: *Science: Good, Bad and Bogus*. Buffalo, NY: Prometheus Books, 1981, 412 s.
 4. Carl Sagan: *The Demon-Haunted World: Science as a Candle in the Dark*. New York: Random House, 1996, 457 s.
 5. Harry Houdini: *A Magician Among the Spirits*. New York: Harper & Brothers, 1924 (faksimilutgåva 1991), 294 s.
 6. Eric J. Dingwall & Trevor H. Hall: *Four Modern Ghosts*. London: Duckworth, 1958, 111 s.
 7. Paul Kurtz (red.): *A Skeptic's Handbook of Parapsychology*. Buffalo, NY: Prometheus Books, 1985, 727 s.
 8. David Marks: *The Psychology of the Psychic*. Amherst, NY: Prometheus Books, 2000 (2:a upplagan), 336 s.
 9. Nicholas Humphrey: *Leaps of Faith: Science, Miracles, and the Search for Supernatural Consolation*. New York: BasicBooks, 1996, 244 s. (Ursprungligen publicerad i Storbritannien under titeln *Soul Searching*, 1995.)
 10. Joe Nickell: *Looking for a Miracle: Weeping Icons, Relics, Stigmata, Visions & Healing Cures*. Amherst, NY: Prometheus Books, 1998, 253 s.
 11. Joe Nickell: *Inquest on the Shroud of Turin*. Amherst, NY: Prometheus Books, 1998 (2:a upplagan), 184 s.
 12. Philip Klass: *UFOs Explained*. New York: Random House, 1974, 438 s.
 13. Richard Webster: *Why Freud Was Wrong: Sin, Science and Psychoanalysis*. London: HarperCollins, 1995, 673 s.
 14. Keith Windschuttle: *The Killing of History: How Literary Critics and Social Theorists Are Murdering Our Past*. San Francisco: Encounter Books, 1996, 372 s.
 15. Alan Sokal & Jean Bricmont: *Fashionable Nonsense: Postmodern Intellectuals' Abuse of Science*. New York: Picador, 1998, 320 s.
 16. Noretta Koertge (red.): *A House Built on Sand: Exposing Postmodernist Myths about Science*. New York: Oxford University Press, 1998, 322 s.